

سلسله دروس مبانی اندیشه اسلامی (۳)

انسان شناسی

صفدر الهی راد، استادیار
گروه کلام و فلسفه
دین مؤسسه آموزشی و
پژوهشی امام خمینی علیه السلام

۱۳	مقدمه
۱۵	مقدمهٔ معاونت پژوهش
۱۸	مقدمهٔ مؤلف
۲۱	درس اول: کلیات
۲۳	تعریف انسان‌شناسی
۲۴	روش بحث در انسان‌شناسی
۲۵	اهمیت و ضرورت انسان‌شناسی
۲۵	۱. تأثیر شناخت انسان در تعیین هدف و جهت حرکت و سیر حیاتی
۲۶	۲. تأثیر نوع نگاه به انسان در تشخیص ناهنجاری‌های اجتماعی و راه برون‌رفت از آنها
۲۶	۳. تأثیر نوع نگاه به انسان در شکل‌گیری علوم انسانی و نظام‌سازی اجتماعی
۲۷	جایگاه انسان‌شناسی در منظومهٔ مبانی اندیشهٔ اسلامی
۲۷	۱. نسبت انسان‌شناسی با مبانی پیشین
۲۹	۲. نسبت انسان‌شناسی با مبانی بعدی
۳۱	سیر مباحث انسان‌شناسی
۳۱	۱. ارتباط میان مباحث هستی‌شناسانه و راه‌شناسانهٔ انسان
۳۲	۲. سیر مباحث هستی‌شناسانهٔ انسان
۳۴	۳. سیر مباحث راه‌شناسانهٔ انسان
۳۶	خلاصه
۳۷	پرسش‌ها
۳۸	پی‌نوشت‌ها

درس دوم: ساخت‌های وجودی انسان

۳۹	
۴۲	ساخت‌های دوگانه
۴۲	معنای مجرد و مادی
۴۳	ادله عقلی وجود روح (نفس مجرد) برای انسان
۴۳	دلیل اول: تقسیم‌ناپذیری من
۴۵	دلیل دوم: وحدت هویت
۴۷	دلیل سوم: تجرد پدیده‌های درونی
۴۷	الف) تجرد علم
۴۸	اثبات تجرد علم
۴۹	ابطال حلول امر مجرد در امر مادی
۵۰	ب) تجرد سایر امور درونی
۵۱	شواهد تجربی وجود نفس
۵۳	رابطه نفس و بدن
۵۳	امکان‌ناپذیری نفوذ و حلول نفس در بدن
۵۴	نوع رابطه نفس و بدن
۵۷	خلاصه
۵۸	پرسش‌ها
۵۸	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۰	پی‌نوشت‌ها

درس سوم: اصالت و سرشت نفس

۶۵	
۶۸	اصالت نفس
۷۱	سرشت نفس
۷۲	ابعاد سرشت نفس
۷۳	۱. بُعد بینشی
۷۴	۲. بُعد گرایشی
۷۷	۳. بُعد توانشی
۷۷	الف) قوه عقل
۷۸	ب) اختیار یا توانایی انتخاب آگاهانه
۷۸	معانی اختیار انسان

۸۰	دلیل اختیار انسان
۸۱	نقش عوامل بیرونی در اختیار انسان
۸۳	ج) قدرت خودسازی
۸۵	خلاصه
۸۶	پرسش‌ها
۸۶	منابعی برای مطالعه بیشتر
۸۸	پی‌نوشت‌ها
۹۱	درس چهارم: بقای نفس
۹۴	امکان بقای نفس پس از مرگ
۹۴	دلیل نخست: تجرد نفس
۹۶	دلیل دوم: عدم تغییر هویت ثابت نفس به رغم تغییر بدن
۹۷	ضرورت بقای نفس
۹۸	برهان حکمت
۹۹	برهان عدالت
۱۰۱	خلاصه
۱۰۱	پرسش‌ها
۱۰۲	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۰۴	پی‌نوشت‌ها
۱۰۵	درس پنجم: هدف آفرینش انسان
۱۰۸	انگیزه‌های پرسش از فلسفه آفرینش
۱۰۹	معنای هدف
۱۱۰	حب ذات؛ منشأ خواست
۱۱۱	هدف معقول و غیر معقول
۱۱۲	هدف آفرینش جهان
۱۱۳	هدف آفرینش انسان
۱۱۷	هدف‌داری زندگی
۱۱۸	ناملایمات و جایگاه آن در هدف‌داری زندگی
۱۲۰	خلاصه

۱۲۱	پرسش‌ها
۱۲۱	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۲۳	پی‌نوشت‌ها
۱۲۵	درس ششم: دین؛ راه سعادت انسان
۱۲۷	ضرورت وجود راه سعادت برای انسان
۱۲۹	راه‌های عادی شناخت
۱۳۰	ضرورت وجود راه فراعادی شناخت
۱۳۵	قلمرو دین
۱۳۶	حوزه‌های فردی و اجتماعی دین
۱۳۸	ضرورت دسترسی انسان به راه سعادت
۱۳۸	چگونگی دسترسی انسان به راه فراعادی سعادت
۱۳۸	ضرورت وجود پیامبر
۱۳۹	راه‌های اثبات پیامبر
۱۴۰	۱. اعجاز
۱۴۱	تعریف معجزه
۱۴۲	چگونگی دلالت معجزه بر راست‌گویی مدعیان پیامبری
۱۴۲	۲. معرفی سایر پیامبران
۱۴۳	عصمت پیامبر
۱۴۵	قلمرو عصمت پیامبر
۱۴۶	شنون پیامبر معصوم
۱۴۶	مرجعیت دینی
۱۴۷	زعامت و رهبری
۱۴۸	خلاصه
۱۴۹	پرسش‌ها
۱۴۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۵۲	پی‌نوشت‌ها
۱۵۵	درس هفتم: حقانیت دین اسلام
۱۵۹	معجزه آخرین پیامبر الهی

۱۵۹	استدلال بر معجزه بودن قرآن کریم
۱۶۱	تحدی قرآن
۱۶۲	ابعاد و وجوه اعجاز قرآن
۱۶۵	۱. فصاحت و بلاغت
۱۶۸	۲. عدم اختلاف در قرآن
۱۶۹	شرایط و عوامل زمینه‌ساز اختلاف
۱۶۹	ویژگی‌های انسان
۱۷۰	ویژگی‌های قرآن
۱۷۱	انگاره تحریف قرآن
۱۷۱	معنای تحریف قرآن
۱۷۲	ادله تحریف‌ناپذیری قرآن
۱۷۳	۱. دلیل عقلی
۱۷۴	۲. ادله قرآنی
۱۷۴	الف) آیه حفظ
۱۷۵	ب) آیه عزت
۱۷۶	۳. ادله روایی
۱۷۸	خلاصه
۱۷۹	پرسش‌ها
۱۷۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۸۱	پی‌نوشت‌ها
۱۸۵	درس هشتم: خاتمیت دین اسلام (۱)
۱۸۸	اثبات خاتمیت اسلام
۱۹۰	تحلیل معنای خاتمیت
۱۹۲	لوازم خاتمیت اسلام
۱۹۲	جاودانگی دین خاتم
۱۹۴	عوامل پویایی و جاودانگی اسلام
۱۹۴	محوریت اهداف و روح زندگی بشر
۱۹۵	وضع قوانین ثابت برای نیازهای ثابت، و قوانین متغیر برای نیازهای متغیر
۱۹۶	قاعده اهم و مهم

۱۹۷	تشریع احکام اولیه و ثانویه
۱۹۷	اجتهاد
۱۹۸	قرآن
۱۹۸	سنت
۱۹۸	عقل
۱۹۹	اختیارات ویژه حاکم اسلامی (ولی فقیه)
۲۰۰	خلاصه
۲۰۱	پرسش‌ها
۲۰۱	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۰۲	پی‌نوشت‌ها
۲۰۵	درس نهم: خاتمیت دین اسلام (۲)
۲۰۸	جامعیت دین خاتم
۲۰۸	دیدگاه‌ها درباره جامعیت اسلام
۲۰۸	۱. دیدگاه برگزیده
۲۱۰	اثبات جامعیت اسلام
۲۱۰	دلیل عقلی
۲۱۰	ادله نقلی
۲۱۲	۲. دیدگاه حداکثری
۲۱۶	۳. دیدگاه حداقلی (سکولاریسم)
۲۱۸	ادله سکولاریسم
۲۱۸	دلیل اول: تغییرناپذیری ذاتیات
۲۲۰	دلیل دوم: هدف دین تأمین سعادت اخروی است
۲۲۲	دلیل سوم: ثبات دین و تحول مناسبات اجتماعی
۲۲۳	بررسی کلی سکولاریسم
۲۲۴	۱. جهان‌بینی توحیدی و سکولاریسم
۲۲۵	۲. متون اسلامی و سکولاریسم
۲۲۷	خلاصه
۲۲۷	پرسش‌ها
۲۲۸	منابعی برای مطالعه بیشتر

۲۳۰	پی‌نوشت‌ها
۲۳۱	درس دهم: امامت
۲۳۵	معنای امامت
۲۳۶	ضرورت وجود امام
۲۳۷	۱. مرجعیت دینی
۲۳۷	۲. زعامت سیاسی
۲۳۸	الف) حفظ نظام اجتماعی
۲۳۸	ب) اجرای مقررات دینی
۲۴۰	شرایط و ویژگی‌های امام
۲۴۱	۱. عصمت
۲۴۱	الف) دلیل عقلی
۲۴۲	ب) ادله نقلی
۲۴۲	آیه اولی الامر
۲۴۴	حدیث ثقلین
۲۴۶	۲. علم خدادادی
۲۴۹	۳. افضلیت
۲۵۰	راه تعیین امام
۲۵۲	۱. ادله عقلی
۲۵۲	عصمت، علم خدادادی و افضلیت امام
۲۵۳	توحید و مالکیت الهی
۲۵۴	۲. ادله نقلی
۲۵۸	امام غایب
۲۶۱	خلاصه
۲۶۲	پرسش‌ها
۲۶۲	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۶۴	پی‌نوشت‌ها
۲۶۵	منابع

مقدمه

● مقدمهٔ معاونت پژوهش

● مقدمهٔ مؤلف

مقدمه

مقدمهٔ معاونت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسلهٔ مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ‌واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین‌رفتنی و نگوینسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصهٔ نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانهٔ دنیا رسته‌اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم (ص) و جانشینان برحق و گرامی او (علیه‌السلام)، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیرهٔ آن پیشوایان و عرضهٔ آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و

دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشوarter است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای دام‌ظله از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی رحمته الله علیه به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته

است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو انسان‌شناسی که با تلاش پژوهشگر ارجمند جناب حجت‌الاسلام دکتر صفدر الهی راد نگارش یافته است. هدف اصلی نویسندگان ارائه مهم‌ترین مباحث انسان‌شناسی به منظور تبیین مبانی اندیشه اسلامی است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان محمود فتحعلی، دکتر احمدحسین شریفی و دکتر مجتبی مصباح که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله

مقدمه مؤلف

شناخت خویشتن یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های فکری انسان است؛ اینکه حقیقت وجودی‌اش چیست، هدف نهایی از زندگی‌اش کدام است، و از چه راهی می‌تواند به آن اهداف دست یابد. پیچیدگی‌های حیات بشر، به‌ویژه حیات اجتماعی او و همچنین مترتب بودن نحوه زیست و سبک زندگی، بر این نوع شناخت‌ها، انگیزه انسان را برای پی‌جویی این امور دوچندان کرده است.

جهل به خویش در ابعاد فوق، آدمی را با چالش‌های مهمی روبه‌رو ساخته است. بشر امروز در نبود انسان‌شناسی مطلوب با مکاتبی در باب حقیقت انسان مواجه شده است که حیات وی را به ابعاد صرفاً مادی و حیوانی تنزل داده‌اند و همین وضعیت به سرگردانی در حیات، بحران هویت و حتی پوچ‌گرایی انجامیده است. برخی مکاتب غربی یا غرب‌زده با سوء استفاده از جهل مردمان به حقیقت وجودی خویش، اندیشه‌های نادرست خود را در حوزه‌های نظری و عملی به آنان تحمیل کرده و بسیاری را به خودباوری غیر انسانی در مقام نظر، و رفتارهای غیر انسانی در مقام عمل، سوق داده‌اند.

راه برون‌رفت از این چالش‌ها اما، بررسی عقلی و شناخت نظام‌مند حقیقت وجودی انسان است؛ شناختی مبتنی بر ملاک‌های صحیح معرفت‌شناختی که بتواند حقیقت و جایگاه انسان را در نسبت با اساس نظام هستی، یعنی خدای متعال، تحلیل کند.

کتاب پیش رو می‌کوشد به روش عقلی و با استفاده از معیارهای دقیق معرفت‌شناختی و به‌صورتی نظام‌مند به این پرسش‌ها پاسخ دهد که «آیا وجود انسان به جنبه صرفاً مادی محدود است و حقیقت وجودی او همین بدن مادی است، یا افزون بر این بدن مادی از حقیقتی فرامادی نیز برخوردار است؟»، «با توجه به پرسش

نخست، آیا هدف حیات انسان رسیدن به رفاه و لذت‌های مادی است یا هدفی مهم‌تر برای او متصور است؟»، «در صورتی که سعادت انسان فرامادی و ابدی باشد، راه رسیدن به این سعادت کدام است؟» در صورتی که نتوانیم پاسخ‌های درخوری برای این پرسش‌ها بیابیم، هیچ ملاک واقعی برای تعیین ارزش‌های مطلوب و رفتارهای صحیح نخواهیم داشت، و به همین دلیل، نمی‌توانیم دربارهٔ دیدگاه‌ها و رفتارهای اخلاقی خویش و دیگران داوری داشته باشیم. همچنین نمی‌توان از دیدگاه یا رفتار حقوقی خاصی دفاع کرد یا آن را باطل دانست. همین طور است داوری در باب امور سیاسی، هنری، تربیتی و سایر عرصه‌های مربوط به حیات انسان.

با هدف دستیابی به راهکار مزبور، اثر پیش رو، که سومین بخش از محورهای شش‌گانهٔ اندیشه‌های بنیادین و نظام‌مند اسلامی به شمار می‌آید، در قالب ده درس تدوین شده است. ارتباط منطقی سرفصل‌های این کتاب و همچنین نسبت آن با سایر محورهای اندیشه‌های بنیادین، در درس نخست بیان شده است. به اختصار می‌توان گفت «انسان‌شناسی» از جهت نیاز به ملاک صحیح شناختی، بر محور نخست یعنی «معرفت‌شناسی» مبتنی است. همچنین برخی مباحث «انسان‌شناسی» همچون ضرورت حیات پس از مرگ، هدف نهایی انسان، و ضرورت وجود دین بر مباحث «خداشناسی» تکیه دارد. از سوی دیگر نیز، با توجه به تأثیر نوع نگاه به انسان در تعیین هنجارهایی همچون ارزش و لزوم اخلاقی، ملاک حق، سیاست مطلوب و مشروعیت سیاسی، «انسان‌شناسی» مبنایی برای محورهای بعد، یعنی «فلسفهٔ اخلاق»، «فلسفهٔ حقوق» و «فلسفهٔ سیاست» به شمار می‌آید.

کتاب حاضر برای دو واحد درسی تنظیم شده است. گرچه کوشیده‌ایم در این مجال محدود، مباحث از جامعیت لازم و ساده بودن در فهم برخوردار باشند، ولی برای فهم دقیق محتوا و حل پاره‌ای اشکال‌ها و شبهه‌های مربوط و به‌ویژه برای

بررسی تخصصی و تفصیلی محتوا، شرکت در کلاس و همراهی با استاد متخصص این مباحث لازم به نظر می‌رسد.

در پایان لازم می‌دانم زحمات همه بزرگان و استادان سهیم در شکل‌گیری این منظومه فکری و مباحث بنیادین را ارج نهم و از ایشان سپاسگزاری کنم: نخست گرامی می‌دارم میراث علمی بزرگانی همانند علامه طباطبائی و علامه شهید مطهری - رضوان الله علیهما - و به‌ویژه استاد گران‌قدر علامه مصباح رحمته الله که میراث‌دار این مکتب فکری و بنیان‌گذار این منظومه منسجم‌اند و با مطالعه کامل آن و بیان نکات دقیق و بسیار ارزشمندشان، نگارنده را در غنا بخشیدن به مباحث بهره‌مند فرمودند. همچنین لازم می‌دانم از همه محققانی که در نگارش و ویراست‌های پیشین نقش آفرینی کرده‌اند و طبعاً نگارنده در تدوین، از میراث علمی ایشان بهره برده است، و از استادان گران‌قدری که با ارزیابی و نظارت اثر در غنای محتوایی آن و رفع برخی ابهام‌ها یا اشکال‌ها سهیم بوده‌اند خصوصاً حجج اسلام والمسلمین استاد محمود فتحعلی، دکتر مجتبی مصباح و دکتر احمد حسین شریفی تشکر کنم.

با سپاس از عنایات الهی، این اثر ناچیز را به بنیان‌گذار انقلاب اسلامی ایران، حضرت امام خمینی رحمته الله و خلف صالح ایشان حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای رحمته الله تقدیم می‌کنم.

از خدای متعال خواستارم به کرم و فضل بی‌کران خویش این اثر ناچیز را بپذیرد و آن را زمینه‌ای برای بهره‌مندی جویندگان دانش و حقیقت قرار دهد.

حسبي الله ونعم الوكيل

صفدر الهی راد

تابستان ۱۳۹۸